

IK HEB MEERDERE littekens, een ervan is zichtbaar voor andermans ogen, ontstaan in een tijd waarin ik al tastend en ruikend naar iedere kleine bundel licht bewoog. Dat litteken is het bewijs dat mijn nagels in staat zijn geweest een diepe handtekening onder een pijnlijke geschiedenis te zetten. Een brandmerk dat ik ook na het overwinnen van het kwaad blijf dragen, ter herinnering aan het bloed dat aan mijn handen kleeft. Opdat ik nooit zou vergeten dat ik iedere straf die mij ten deel viel voor lief moest nemen. Achttien jaar heb ik als boetedoening voor mijn daden gedwaald op de poldergrond. Schuldbewust boog ik voor de gevangensmuren van Nederland en koesterde toch heimelijk de zoete gedachte aan de grote ontsnapping.

Het litteken waar ik het over heb, zit op mijn linkerelleboog en is niet al te groot, meer roze dan rood, met de vezelige, bloeddoorlopen glans van rauw bindweefsel. En zo perfect rond dat je zou denken dat het door mensenhanden gemaakt is. Afgezien van de paar dierbaren die dit verhaal kennen, denkt iedereen die het voor de eerste keer ziet dat het een overblijfsel moet zijn van een brandwond. Die diagnose is niet helemaal bezijden de waarheid. Een ijzige brand legde destijds alles in de as.

Terugdenkend aan die periode kan ik mij niet anders herinneren dan dat we dartele kinderen waren tussen de bergen van de Kaukasus, dat het hard waaide over het grote plateau en dat we er met z'n allen naar uitzagen om te migreren. Als de koude wind 's nachts het gehuil van hongerige wolven naar onze kleine oren bracht en niet alleen de takken van de platanen liet trillen, maar zelfs het duister, viel ik in slaap met de gedachte dat vader ons naar het verre oord zou brengen waar zelfs de chef van de fabriek hem, zo had hij een keer verteld, vol respect met zijn achternaam aansprak, als was hij een gouverneur.

Wij overleefden in Ardahan, onze geboortestad. De plek die ons met elkaar verbond. Was ik een schilder geweest, dan had ik halfdode ogen geschilderd die vanachter de ramen naar de winter turen en dat schilderij *Ardahan* genoemd.

We wisten het zeker: vader zou ons vroeg of laat meenemen naar Nederland. Niet alleen wij, maar alle verveelde zielen wachtten op de dag van vertrek. En tot die tijd zaten we in onze huizen met de platte daken, met onze sjofele kleren over onze dunne lijven, de handen koud van een wind waar geen kozijn tegen bestand was, te staren naar de dekenachtige sneeuw op de immense weide.

Pas halverwege mei was de sneeuw helemaal weg en schoot het gras als door een tovenaar aangeraakt uit de aarde om eerst onze geboortegrond en daarna onze levens kleur te geven. Maar die kleur liet lang op zich wachten en als kind al wist ik dat wachten aan de huid kan kleven, als de muffe geur van de graanopslagplaats of als het geel van de shag op de vingers van mijn opa.

Over Ardahan vlogen geen vliegtuigen, een trein hadden

we nooit gezien, door de sneeuw en de modder waren de wegen altijd onbegaanbaar. Vrachtwagens meden onze straten, met bevroren brandstof in hun tanks wachtten enkele busjes net als wij op de komst van mei. Alleen vader verkeerde in streken die warm genoeg waren voor bloeiende appelbomen. Hij had de warme zon van andere oorden bereikt, als hij terugkwam was het met de kleur van een andere zon op zijn wangen, verlost van de broosheid die ons tekende.

Kortom, de winters waren lang en moordzuchtig saai in Ardahan en alsof dat niet vervelend genoeg was, werden we als gezin in de winter van 1978 ook nog eens opgezadeld met het fenomeen Servet. Deze boerenjongen was verre familie van mijn lieve oma. Het kwam vaker voor dat schoolgaande dorpskinderen tijdelijk bij familie in de stad woonden omdat de enige school voor voortgezet onderwijs in Ardahan was.

Wie wil de kansarme medemens niet een duwtje in de rug geven? De lezer druk ik dan ook op het hart dat noch ik noch mijn broer en zussen kwaadaardige types zijn die een stokje zouden durven steken voor de academische ambities van een schrandere jongen uit een afgelegen dorp. Het probleem was alleen dat die Servet niet veel intelligenter was dan Mico, de hond van mijn broer. Mico wist op de minuut af hoe laat broerlief klaar was met school en hij zat stipt als een Zwitserse klok voor de school te wachten om, zodra zijn favoriete mens zich toonde, naar hem toe te rennen en rondjes om hem heen te draaien. Nu ik terugdenk aan de lichtbruine engel moet ik oppassen dat ik hem niet tekortdoe door zijn intelligentie op één lijn te stellen met de povere herseninhoud van Servet. Ik vraag me namelijk in alle oprechtheid af of Servet dat onthaal met dezelfde nauwkeurigheid tot een

goed einde had kunnen brengen als Mico.

Uiterst schaarse middelen zette de republiek destijds in voor onderwijs in de verafgelegen gebieden. Maar de ondankebare Servet sloeg nooit een boek open. Hij zat als geprivilegieerde familie van oma de hele tijd bij mijn opa zijn handen te warmen aan de kachel, hij at voor drie. Praten was niet zijn ding, hij lachte soms om een grap op zo'n manier dat je er zeker van was dat hij die niet had begrepen en wekte met zijn onnozelheid zoveel ergernis bij mijn broer dat het een kwestie van tijd was voordat hij die Servet, ondanks de bescherming die hij van oma genoot, alle hoeken van de kamer zou laten zien.

Maar eer het zover kon komen bleek de boerenjongen een verrassing voor ons te hebben.

Het was midden in de winter. We durfden niet eens over de komst van de lente te dromen omdat het zo onophoudelijk sneeuwde dat het eerder voor de hand lag dat op een dag heel Ardahan zou bezwijken onder de metershoge sneeuw. Terwijl ik in schoolboeken naar de afbeeldingen van mensen keek die elders in de wereld katoen plukten en watermeloen aten, viel het me op dat Servet bij de kachel steeds vaker aan zijn lichaam krabde.

Rancuneus over de voorkeursbehandeling die hij bij oma en opa kreeg, genoten we volop van de strijd die hij voerde. Zijn inmiddels dikke wangen sloegen rood uit door zijn gevecht tegen de jeuk. Verblind door het plezier dat zo onverwachts in onze saaie levens was gekomen, dachten we er niet aan dat de kleine beestjes die gangetjes hadden gegraven in de huid van Servet ook in onze armen eitjes zouden kunnen leggen.

En zo raakten ook wij besmet. Servet had ons aangestoken

met schurft. Gegijzeld waren we door de verschrikkelijkste jeuk die er bestaat, ons huis de plek waar zes kinderen drie bedden deelden en waar je op grond van de activiteit van zestig nagels kon vermoeden wat de zin van het leven moest zijn: krabben, krabben en nog eens krabben.

Tot bloedens toe zette ik mijn nagels in de mijten en hun eieren. Ik waste alle wonden met koud water. Even leek het water mij te verlossen van de kwelling, maar de overmacht van mijn belagers dwong me te beginnen waar ik even ervoor was gestopt.

Zalf was moeilijk te krijgen, we stortten ons op het weinige dat voorradig was, smeerden het op de ergste plekken en wierpen vijandige blikken op de jongen die de ziekte ons huis had binnengesmokkeld. Die trok zich niets aan van onze ellende, zat zoals altijd bij de kachel naast mijn opa zijn eigen jeuksessies te houden.

Servet genas eerder dan iedereen. Zijn dikke wenkbrauwen en zijn imposant hoge jukbeenderen verhulden zijn ogen, maar we wisten dat hij stiekem genoot van ons leed. Onze vijandigheid had hem gekrenkt. Terwijl hij content en gelukkig in de slecht verlichte kamer zijn eten naar binnen lepelde, vond Servet het niet nodig om zijn glimlach van de wraak te verbergen.

Een van de vele wonden op mijn lichaam ontwikkelde zich tot een litteken, als aandenken aan de winter van 1978.

Servet vertrok na het schooljaar met werkelijk alleen maar onvoldoendes op zijn rapport. Toen zijn vader was gekomen om hem op te halen hadden we gehoopt dat hij de gulzige epidemieverspreider zou meppen vanwege die wanprestatie. Maar de man wierp een blik op het legendarisch slechte rap-

port en zei met vrolijke stem dat Servet zijn leven toch maar in de bergen tussen de schapen en de koeien moest doorbrengen. Blakend van gezondheid als Peter in de tekenfilm *Heidi* vertrok Servet blij naar de koeien en de schapen. Terwijl ze naast elkaar liepen aaide de magere boer over de bol van zijn zoon. Ik haatte Servet nog meer omdat mijn vader er nooit was om mijn hoofd te strelen. De jongen had niet alleen de schurft gebracht, maar ook was hij gestuurd om mij in te wrijven dat ik vaderloos was.

Wij hadden weer eens niet minder dan zes maanden lang naar buiten zitten staren om de lente dichterbij te brengen. De grond was nog verzadigd van het water van de gesmolten sneeuw toen mijn opa mij meenam naar een van de dorpen in de buurt om een kalf op te halen. Ik betrad het prille gras, ik zag haviken vliegen in de blauwe lucht, we liepen langs akkers met tarwe in de zwarte baarmoeder van de natuur.

Waar we het kalf precies ophaalden weet ik niet meer. Wel dat het mooie dier op de terugweg naar huis voor ons liep en de stok van opa niet nodig had om op het juiste pad te blijven. Van al het wandelen kreeg ik het voor het eerst dat jaar warm. Ik trok mijn trui uit en gooide die over mijn schouder, een teken dat de winter echt afgelopen was. In mijn geboorteplaats geen judasbomen die pronkten met hun bladeren, over de geur van citroenbomen konden we alleen maar fantaseren, geen jasmijnen, geen waterlelies op de rivier. Toch rook de aarde duizelingwekkend heerlijk die dag. Misschien geurde het verse gras zo lekker. Het kan ook zijn dat de zachte bries het parfum van de ontluikende bloemen van de bergen naar ons bracht.

Het kalf, dat in alle kameraadschap met ons mee naar huis

ging, stopte halverwege de trip om te grazen. Opa gunde haar de tijd. Terwijl ik het dier aaide, draaide ik me om naar opa, die door zijn magerheid een lange man leek, en vroeg: ‘Opa, waarom zeg je, zoals iedereen doet, nooit “heilige Allah” als de oproep tot het gebed klinkt?’ Zijn slappe schouders gingen op en neer, hij zweeg en reikte in zijn binnenzak om zijn gesmokkelde Iraanse shag tevoorschijn te halen, draaide een sigaret, nam er een eerste trek van, sloeg met zijn stok zacht op de flank van het kalf en gaf haar opdracht om door te lopen: ‘Ho, kalf, ho...’

Het kalf, dat van het meest verse gras had geproefd, liep met tegenzin verder en maakte even later een vreugdesprong. ‘Opa, waarom is het kalf zo blij?’ vroeg ik. De man die in mijn ogen zo oud was dat ik dacht dat hij zich ook de tijd van de profeten moest herinneren, was nu iets langer van stof: ‘Was iedereen maar net zo onwetend als dit domme beest.’ Ik was gefascineerd door opa’s adamsappel, die als een bange muis reageerde als hij praatte.

We staken een kleine beek over bij de plek waar het water maar tot onze enkels kwam. We passeerden een modderig veld voordat groene velden ons onthaalden. Heuvel af, heuvel op. Het was behaaglijk winderig tussen de bergen. In de schaduw van de rotsen verzette de laatste sneeuw zich. Ik hield van de geur van de sigaretten van opa. En van de geur van thee. Geurtjes die verraadden dat er een andere wereld was achter de bergen, een wereld met andere smaken en mensen die een ander soort leven leidden dan wij.

Na nog een flink eind stappen kwamen eerst de wilgen aan de rand van de stad in zicht. Zo’n twintig oude bomen stonden daar achter een kwartet vervallen huizen. Ze waren

drie keer zo dik als de bomen die ik kende. Mijn zus Özgül en ik hadden een tak van een van die bomen afgebroken en die achter ons huis geplant. Ik droomde dat onze boom hoger zou worden dan de populieren bij de rivier. Ik vroeg opa of dat mogelijk was. Altijd als hij lachte moest hij ook kuchen. Hij praatte als een man die er geen zin meer in had: ‘Jij gaat het merken. Tegen die tijd heb ik allang het loodje gelegd.’

‘Hoe oud ben jij dan, opa?’

‘Alleen Allah kan dat weten.’

Thuis aangekomen bleken we bezoek te hebben. Een vrouw met een witte sluier trok het stukje textiel tot boven haar lippen toen opa binnenkwam. Naast haar zat een jongen die ons met schichtige ogen aanschouwde. Ik voelde de bui meteen hangen. Na het debacle met die Servet was het zeker de beurt aan deze boerenlummel om de hele winter op onze zak te teren en ons aan te steken met een besmettelijke ziekte. Terwijl de moeder sprak, keek de jongen stroef voor zich uit. Hij was veel mooier dan Servet, eerder fragiel dan dun, en keek een miljoen keer slimmer uit zijn ogen dan die mislukkeling.

Zijn moeder was kordaat. Of haar Ali, die zo slim was dat de leraar van de dorpsschool de moeilijkste wiskundesommen aan hem overliet, het aanstaande schooljaar bij ons mocht doorbrengen. We waren weliswaar geen familie, maar ze had van de moeder van Servet gehoord wat voor goede mensen we waren en hoe voortreffelijk we voor die jongen hadden gezorgd, vandaar...

Ik moest in actie komen. Een nieuwe ramp diende zich aan en geen mens die een vinger uitstak. Met bijeengeraapte moed ging ik voor de vrouw en haar zoon staan en fronste

het voorhoofd, terwijl ik mijn ogen over de ongenode gasten liet gaan. Ze moeten toen het gevoel hebben gekregen dat ik ze met het graf dreigde. Er viel een lange stilte in huis. De jongen bloosde en stond op het punt om in huilen uit te barsten. Ik had er maling aan en kon alleen aan de sporen van schurft op mijn lijf denken. ‘Niet eens familie,’ bromde ik. ‘Moeten we alle boerenlummels in huis nemen omdat mijn vader een Nederlandganger is?’

Mijn moeder veerde op van haar stoel, pakte mijn oor vast en sleepte me naar buiten om me daar met twee flinke klappen op mijn buitenproportioneel grote hoofd op mijn plaats te zetten. In plaats van die indringer huilde ik nu. Ik hoorde niets, maar wist zeker dat moeder binnen haar excuses aanbood. Even later zag ik moeder en kind vertrekken. De vrouw had nog steeds een strijdvaardige houding, ze wilde niet dat haar zoontje verstoken bleef van de kennis die bergen, ravijnen en rivieren overstak naar Ardahan om haar mooie gezicht te laten zien aan de armste mensen van het land.

Ik had nog natte wangen van het huilen, maar wist dat ik hun plannen had ondermijnd en was opgelucht als nooit tevoren.

Wat voor stadje was Ardahan? Zijn bewoners gingen er in ieder geval prat op dat ze geen boeren waren. Maar hoe je het ook wendde of keerde, het waren plattelanders die erin waren geslaagd om hun dorp de rug toe te keren en probeerden aansluiting te vinden bij de meest basale gemakken die een onderontwikkeld stadje te bieden had. Ze keken neer op de echte boeren, maar zelf waren ze nog steeds net zo grof en luidruchtig. In hun manieren en vooroordelen waren ze niet veel anders dan de in hun ogen achterlijke boeren in de

omliggende dorpen. Als ‘stadsmensen’ keken ze dan ook raar op van de actie van opa om een kalf te houden.

Het beest zat ’s nachts in de schuur, overdag deed het zich tegoed aan het gras voor ons huis. De buren zwegen als opa in de buurt was, maar van hun kinderen hoorde ik dat ze behoorlijk de spot met ons dreven.

Opa had geen enkele boodschap aan de eerste tekenen van de moderniteit die vanachter de bergen ons leven probeerde binnen te sijpelen. Hij zat de hele dag op de plank voor ons huis, rookte veel en zei op een dag tegen mij: ‘Die koe heeft niet genoeg aan het gras hier. Meer dan van de anderen is zij toch van jou... Waarom neem je haar niet mee naar de heuvels? Kan ze wat aankomen van het betere eten daar.’

Tot dan toe wist ik niet dat het kalf meer dan van de anderen van mij was. De gedachte dat het kalf vooral mij toebehoorde vervulde me met trots. Mijn kalf had al een naam. Het was het idee van Özgül om haar Bozkiz te noemen, dat ‘bruin meisje’ betekent. Door opa hoogstpersoonlijk bevorderd tot een hogere rang onder zijn kleinkinderen ging ik meteen de weg op met Bozkiz. Het was alsof het dier had begrepen wat opa had gezegd en we beklommen samen plechtig en in een keurige draf de heuvels om snel bij het maagdelijke gras en bij de lekkere smaak van de wilde bloemen te komen.

De zon zorgde aan het begin van die zomer goed voor mij en mijn kalf. In de bergen was het geluid van de grazende Bozkiz het enige wat ik hoorde. Ik droomde daar dat de wereld was vergaan en dat behalve ik, mijn familie en mijn kalf niemand meer in leven was. Over stormachtige nachten droomde ik waarin mijn vader ons op het laatste moment kwam redden in zijn Nederlandse auto. Ik moest het meest

aan mijn vader denken op die grasvelden met bloembedden in alle denkbare kleuren.

Bozkiz en ik sloegen geen dag over. Vroeg in de ochtend begaven het dier en ik ons op weg naar de bergen. De voorstelling van opa kwam uit en Bozkiz begon niet alleen in hoogte maar ook in breedte toe te nemen. Ik daarentegen bleef de smalle jongen die eindelijk iemand had gevonden om tegen te praten. Eerst sprak ik tegen Bozkiz om de altijd angstwekkende stilte in de bergen te doorbreken. Alleen de muggen jengelden af en toe bij mijn oren. Daarna stortte ik mijn hart uit bij haar.

Ik vertelde Bozkiz dat vader al voor mijn geboorte naar een ander land was vertrokken. Ik deed haar uit de doeken dat iedereen zogenaamd blij was wanneer hij voor even thuis was, maar dat die gelukzaligheid pas grote vormen aannam als hij weer vertrok naar Europa. De krokodillentranen bij zijn afscheid doorzag ik als kind al. Met z'n allen waren we als kuikens met hun snavels geopend naar de lucht. Vader vloog naar verre oorden, vond eten en bracht het naar ons. Ja, zo was dat en niet anders. Ik had deze gedachte altijd voor mezelf gehouden, maar Bozkiz was geen vreemde, zij mocht het weten.

In de zomer van 1979 voltrok zich de allereerste islamitische revolutie in het land waar de shag van opa vandaan kwam, oma zat hele dagen te borduren met het zilveren schachtje aan een zwart lint, mijn broer groeide uit tot de sterspeler van de plaatselijke voetbalclub, opa klaagde de hele tijd dat de guldens die vader had gestuurd maar niet aankwamen.

Vader had al laten weten dat hij niet zou komen die zomer. Ik zocht troost bij Bozkiz, aaide over haar mooie kop

en wist wel zeker dat ze mij begreep. Mijn maatje; over haar hele lijf bruin, alleen de voorkant van haar volmaakte kop wit met een schitterende zwarte neus. Op zonnige dagen werden de haren op haar grote oren paardenbloempluisjes. Dromerig, met half toegeknepen ogen, die geen antwoorden beloofden, keken het beest en ik vaak over het beekje naar de groengele velden. Dan sloeg Bozkiz weer aan het grazen en ging ik op mijn rug liggen en volgde de wolken. Zo sleepten de dagen zich voort en was de zomer voordat we het doorhadden weer achter de rug en keerde de kou van de herfst terug in Ardahan.

De eerste sneeuw van dat jaar kan ik me heel goed voor de geest halen. Die viel op 12 oktober, de eerste dag van het Offerfeest. Alle mannen en alle jongens gingen bij het eerste licht van de dag in hun beste kleren naar de moskee. Ik kan niet met zekerheid zeggen of ik toen ook naar de moskee ben gegaan met opa. Wat ik me wel kan herinneren is de stem van oma. 'De koe is weg. Ze is niet meer in de schuur,' klonk het paniekerig.

'Hebben ze het slot van de schuur kapotgemaakt?' Opa beende naar de schuur, bestudeerde het slot, draaide zich om naar ons, wierp een vernietigende blik op iedereen en riep: 'Er is niet ingebroken. Jullie hebben de deur niet op slot gedaan. Ze is vast weggelopen...'

Het windje begon kouder te worden. Ik ging steeds sneller ademen en zag mijn kans schoon om een heleboel schouderklopjes te verdienen van opa en oma, misschien zou zelfs mama voor het eerst mijn lof zingen. De bergen die ons omringden waren al wit van de sneeuw. Ik was verblind door de wens om in de achting van de volwassenen te stijgen.